КӨЈ КӨЛ

Гочаман Кәпәзин әтәјиндә сән
Нечә нарын-нарын чилвәләнирсән.
Сәһилләр һүснүндән хумар, Көј көлүм!

Каһ гырчын, каһ да ки, һамар,
Көј көлүм!

Бир анда нечә чүр рәнкә чалырсан,
Бир анда нечә чүр көркәм алырсан.
Һәр зәррән, һәр килән дурданәдирми,

Нағылмы, хәјалмы, әфсанәдирми—
Гаршымда ачылан мәнзәрән сәнин?
Бајагдан өнүндә дуруб мән сәнин—
Һүснүнә бахырам сәссиз-сәмирсиз,
Биринчи дәфәдир көрүшүрүк биз.
Буну хәчаләтлә дејирәм инан
Бәлкә дә, кечәрсән бу күнаһымдан
Дағлар арасында бурулан Көј көл!
Бә'зән күзкү кими гырылан Көј көл!

Гырылма, мешәләр дағлар көврәләр...

Мараллар ағлајар гырылсан әкәр...
Көлинлик ајнасы бу тәбиәтин
Сәнсиз үзә күләр бу јерләр чәтин.
Рәссамы көмәјә чағырмырам мән,
Зәрәр јох, утанмаз варыны верән.
Будаглар әкс едир сәтһиндә сәнин,
Јарпаглар рәнк едир сәтһиндә сәнин.

Онлар өз рәнкинә бојамыш сәни,
Онлар көм-көј етмиш баһар, гыш сәни.

Јохса сән шәффафсан ади сулар тәк,
Сафсан, ләкәсисзсән пак дујғулар тәк.

Дибин көр нечә дә көрүнүр ашкар;

Көкләр, иланвари гыврым будаглар.

Сачаг-сачаг отлар, әлван балыглар,
Хырда шаппылтыдан горхан балыглар...

Гајыгла сејринә чыхырам бу дәм;

Авар чәкәнләрин голлары мөһкәм,
Чәкирләр, ахырыг суларында биз;
Әтрафа бахырыг суларында биз:
Сән көј, асиман көј, дағ көј, мешә көј,
Һәр бир кушә дилбәр, һәр бир кушә көј.

Әкс едир гушларын чәһчәһи сәндә,
Әкс едир мин гәлбин фәрәһи сәндә.
Раһат нәфәс алыр чијәрләримиз.
Бир анда он беш ил кәнчләширик биз.

Көј көлүн гојнунда гајыг јелләнир,
Гајығын ичиндә гармон дилләнир.
Нәғмә охујуруг, үрәјимиз шад,
Фикримиз, дујғумуз ачдыгча ганад.

Биз көлә сығмырыг, көл јатағына,
Алгыш, өмрүмүзүн баһар чағына!
Булудлар өтүшүр гатарбагатар,
Суларда тәрсинә әкс едир онлар:
Үзүр бир сал бузун парчалары тәк,
Кичилир, әријир көздән итәрәк.
Көј көл, көзәллијин кәлмәсин көзә!
Мин ил бәзәмисән, мин ил дә бәзә
Бизим Азәрбајчан торпағыны сән!
Сәнинлә фәхр едир бу халг, бу Вәтән.

Сәнин сәһилинә ким кәлмир гонаг?
Одур гатар-гатар чадырлара бах!..
Көј көл, кешијиндә дурмалыјыг биз,

Бизим ирадәмиз, бизим зөвгүмүз
Бурда башга аләм јаратсын кәрәк,
Кәрәк көрүнәсән мин дәфә гәшәнк.
Сорағы елләрә јајылан Көј көл!
Инчиләр инчиси сајылан Көј көл!
Мән сәнин сејринә далсам да мин ил
Көзүм тамашандан јорулан дејил.
Мән сәни өпәрәм, ичәрәм Көј көл!
Јолунда чанымдан кечәрәм Көј көл!

Ахы бирчә гучаг су дејилсән сән,
Анасан, торпагсан, Вәтәнсән, Вәтән!

Габил ИМАМВЕРДИЈЕВ.

Дзержински адына машынгајырма заводунда бурахылан мәһсулун кејфијјәти јохланылыр.

Бунунла белә, китабда бә'зи нөгсанлар да вардыр. Мәсәлән, «Кириш»дә дејилир ки, С. Вурғун ше'риндә гошма шәклинин һәр бәнди беш мисрадан ибарәт олан јени бир нөвүнә тәсадүф едилир. Бурдакы бәндләрин 5-чи мисралары икинчи мисраларын тәкрарындан ибарәтдир. Һалбуки С. Вурғунун поезијамыза кәтирдији һәмин ше'р нөвү гошма дејил, бешликдир.

Үмумијјәтлә, китабын «Кириш» һиссәси бир гәдәр тәләсик ишләндијиндән бурада һәтта үслуб е'тибарилә нөгсанлы чүмләләрә дә тәсадүф олунур.

Әсәрдә Низами, Хәтаи, Вагиф вә башга сәнәткарларын јарадычылығына ашыг ше'ринин мүсбәт тә'сири һаггында өтәри дә олса бәһс едилдији һалда, Фүзулинин ады, нәдәнсә, чәкилмир. Мә'лумдур ки, професор Һәмид Араслы һәлә 1938-чи илдә јаздығы «Ашыг поезијасы вә классикләр» адлы мәзмунлу мәгаләсиндә даһи шаир Фүзулинин дә ашыг ше'риндән истифадә етдијиндән данышмыш вә мараглы мисаллар кәтирмишдир. Бурада да һәмин мәсәләјә тохунмаг лазым иди.

Ашыг ше'ринин шәкли хүсусијјәтләри һаггында китабда кениш мә'лумат јохдур. Онларын јалныз ады чәкилмишдир. Биз истәрдик ки, мүәллифин бу саһәдәки зәнкин елми тәдгигатларына китабын кәләчәк нәшриндә кениш јер верилсин.

Китаба әлавә олунан библиографија шифаһи әдәбијјатымыза даир мә'хәзләри өјрәнмәк үчүн әһәмијјәтлидир. Лакин Салман Мүмтазын тәртибаты илә чап едилән Сары Ашығын бајатылар китабчасы, мәрһум професор Әли Султанлынын «Дәдә Горгуд» дастаны һаггындакы мәгаләләри вә с. әсәрләр нәдәнсә библиографијаја дүшмәмишдир.

Професор Һәмид Араслы шифаһи әдәбијјатымызы мүкәммәл билән, бу саһәдә узун заман сәмәрәли тәдгигат апаран алимләримиздәндир. Үмид етмәк олар ки, ашыг јарадычылығына даир онун тәдгигатлары китабын јени нәшриндә даһа кениш әһатә едиләчәкдир.

Ајаз ЧӘФӘРОВ

ЈЕНИ ТӘДГИГАТ ӘСӘРИ

Филоложи елмләр доктору, професор Һ. Араслынын «Ашыг јарадычылығы»[1] китабы ел сәнәткарлары јарадычылығынын тәдгиги саһәсиндә мүвәффәгијјәтли тәшәббүсдүр.

Әсәрин совет ашыг ше'ринин илк дөврләринә аид һиссәсини (Ашыг Һүсејн Бозалганлы, Ашыг Әсәд вә Ашыг Мирзәјә даир очеркләри) көркәмли фолклоршүнас, филоложи елмләр намизәди М. Һ. Тәһмасиб јазмышдыр. Һәр ики алимин тәдгигатында бир үмуми чәһәт вардыр ки, о да тәдгиг олунан објектин диггәтлә өјрәнилмәсиндән вә елми нәтичәләрин дүрүстлүјүндән ибарәтдир.

Китабдакы очеркләрдә («Гәдим ашыг јарадычылығы», «XVI әср ашыг јарадычылығы», «XVII әср ашыг јарадычылығы» вә с.) гәдим дөврләрдән башлајараг бу күнә гәдәрки ашыг әдәбијјатымыза даир үмуми мә'лумат верилмиш, бә'зи көркәмли сәнәткарлар вә бир сыра гијмәтли дастанлар һаггында ајрыча бәһс олунмушдур.

Професор Һәмид Араслы халгымызын гәһрәманлыг дастанларындан «Дәдә Горгуд» вә «Короғлу»ну даһа әтрафлы тәһлил етмишдир. Мүәллиф һәр ики дастанын јарандығы тарихи шәраит, онларда ифадә олунан вәтәнпәрвәрлик дујғулары, бәдии сәнәткарлыг хүсусијјәтләри, бу әсәрләрин тәдгиги вә нәшри тарихи үзәриндә кениш дајанмышдыр.

Китабда классик ашыглардан Гурбани (XVI), Сары Ашыг (XVII), Туфарганлы Аббас (XVII), Хәстә Гасым (XVIII), Ашыг Әләскәр (XIX), совет ашыгларындан Ашыг Һүсејн Бозалганлы, Ашыг Әсәд вә башгаларынын јарадычылығы тәһлил олунмушдур.

Әсәрин јахшы хүсусијјәтләриндән бири будур ки, бурада әдәби һадисәләр ичтимаи һадисәләрдән тәчрид едилмир. Мүәллиф ашыг јарадычылығынын мүхтәлиф дөврләрдәки инкишафыны изләркән һәмин дөврүн башлыча ичтимаи һадисәләринә дә тохунур. Бу исә һаггында данышылан сәнәткарларын јарадычылығыны даһа дәриндән өјрәнмәјә имкан верир.

Китабда ашыг ше'ринин мүхтәлиф формалары һаггында ајрыча бәһс едилмәсә дә, јери кәлдикчә, онлардан бә'зисинин ады чәкилир вә мисаллар да верилир (мәсәлән, «Вүчуднамә», јахуд «Әввәл-ахыр», «Зәнчирли чығалы мүхәммәс» вә с.).

«Ашыг јарадычылығы»нда истифадә олунан мә'хәзләрин зәнкинлијини хүсусилә гејд етмәлијик.

Әсәрин сонундакы «Вәзифәләримиз»дә исә бу күнкү ашыг ше'ринин вәзијјәти вә гаршыда дуран конкрет вәзифәләр көстәрилмишдир.

[1] Республика Халг Јарадычылығы Евинин нәшри, Бакы, 1960.

Илк гәләм тәчрүбәси

ТАНЫДЫ...

(ҺЕКАЈӘ)

Мәсмә халанын ән бөјүк арзусу оғлу Мухтары евли көрмәк иди. Бу, һәм дә Мухтарын атасынын арзусу иди. Амма оғлунун нәинки тојуну, һеч нечә бөјүдүјүнү дә көрмәк атаја гисмәт олмады. Мүһарибәјә кетди, гајытмады. Мухтары Мәсмә бөјүтдү. Бүтүн гүввәси илә чалышды ки, Мухтар атасызлығыны һисс етмәсин.

Инди Мухтар ијирми дөрд јашында гәтијјәтли, садә, атасынын да, Мәсмәнин дә арзу етдији бир оғул олмушду. Өз мәнлијини көзләр, чәмијјәтдә өзүнү лајигинчә апармағы, башгаларына еһтирам, һөрмәт етмәји бачарарды. Тәмиз, сәлигәли, зөвглә кејинмәји гијмәтләндирәрди. Мәсмә оғул анасы иди, тәбии ки, онун да инди ән бөјүк арзусу Мухтары евләндирмәк иди. Лакин ана һәр дәфә бу барәдә сөз саланда Мухтар бир бәһанә тапыб башга мәтләбә кечирди...

Бир ахшам Мухтар ишдән гајыдандан сонра, Мәсмә хала адәти үзрә онун үчүн хөрәк чәкиб, өзү дә столун архасында отурду вә һәмишә дедији сөзләри тәкрар етмәјә башлады:

— Ај бала, нәји көзләјирсән? Мәним тајларымын инди үч-дөрд јашында нәвәси вар. Евин, ешијин. Күл кими сәнәтин дә әлиндә. Аллаһа анд олсун, мәәттәл галмалы ишдир.

Мәсмә хала Мухтарын јенә дә е'тираз едәчәјини көзләдији үчүн бу күн гәти данышмаға һазырлашмышды. Лакин Мухтар һәмишәкинин әксинә оларағ күлүмсүнүб деди:

— Ана, һазырлаш. Бу күнләрдә сәни елчи көндәрәчәјәм.

Мәсмә хала инанмады:

— Кимләрдәндир? Нәчидир? Һаралыдыр?

Мухтар бу суалларын һеч биринә чаваб верә билмәди. Чүнки һеч өзү дә онун ким олдуғуну, нәчи олдуғуну, анасы демишкән, һаралы олдуғуну билмирди. Јалныз ону билир ки, ады Рәфигәдир, өзү дә университетдә охујур.

Бир ај иди ки, Мухтар һәр күн троллејбус дајаначағында орта бојлу, узунсов сифәтли, чијинләринә төкүлмүш гара, парлаг сачлы, сон дәб илә кејинмиш бир гызла растлашырды. Онлар бирликдә троллејбуса минир, гыз Мухтардан бир дајаначаг габаг дүшүрдү. Дүнән растлашаркән Рәфигә өзү Мухтара салам вермиш, троллејбусун кеч кәлмәсиндән шикајәтләнмишди.

Бу күн сәһәр исә онлар чохданын танышлары кими көрүшдүләр, сөһбәт етдиләр. Гыз саатына бахды:

— Дәрсә кечикирәм, бу троллејбус да, дејәсән, чох ләнкијәчәк. Пијада кетсәм тез чатарам.

— Ичазә версәјдиниз, мән дә сизи өтүрәрдим,—дејә Мухтар үрәкләнәрәк хаһиш етди.

— Бујурун.

Бир аз кетдикдән сонра Мухтар дилләнди:

— Гырағдан баханда көһнә достлара охшајырыг. Амма һеч бир-биримизин адыны да билмирик.

Гыз әлини узадараг деди:

— Кәлин, таныш олаг. Рәфигә.

— Мухтар.

Гызын сәрбәстлији Мухтары чүр'әтләндирди. Университетин габағына гәдәр сөһбәт едә-едә кәлдиләр.

Ишдә фасилә заманы Мухтар бир даһа университетин габағына кәлди, Рәфигәни көзләди. Ону һәмишә растлашдыглары дајаначағадәк өтүрдү. Өз күчәләринин тининә чатанда Рәфигә орада ајаг сахлады:

— Даһа бурдан өзүм кедәрәм. Сағ олун.

— Сабаһ сәһәрәдәк. Һәләлик,— Мухтар ону јола салды.

Ишә гајыдаркән Мухтар фикирләширди ки, Рәфигә ағыллы, савадлы, тәрбијәли гыза охшајыр. Инди анасынын нәзакәтинә дә һагг верирди: «Анамы елчилијә көндәрәчәјәм» дејә гәт едирди.

Инди Мухтар анасы илә үз-үзә отурмушду. Анасынын «кимләрдәндир? нәчидир? һаралыдыр?» суалларына чаваб верә билмәсә дә бундан гәлби сыхылмырды. О, таныш олдуғу Рәфигәдән бу ики күн әрзиндә кимләрдән олдуғуну, һаралы олдуғуну сорушмамышды. Бир дә ки, Рәфигәнин кимләрдән олмасы, һаралы олмасы, нәчи олмасы ону һеч марагландырмырды да. Рәфигә онун хошуна кәлмишди. Вәссалам.

Мухтар өзү дә баша дүшүрдү ки, ики-үч күнлүк танышлыг, хош, сәмими рәфтар һәлә о демәк дејилдир ки, Рәфигә онларын евинә кәлмәк үчүн разылыг вермишдир. Јох, бунун үчүн Рәфигәнин өз фикрини өјрәнмәк лазым иди.

☆

Онлар јенә дә һәмин дајаначагда көрүшдүләр, пијада кетмәјә башладылар. Сөһбәтләри дә тутду. Мухтар үрәкачан бир тәбәссүмлә деди:

— Дүнән анам мәни јенә данлајырды.

— Нијә?

— Дејир гочалырсан, амма һеч евләнмәк фикрин јохдур.

Рәфигә күлүмсәди:

— Дүз дејир дә... Нијә евләнмирсиниз?

— Гаршыма, үрәјимә јатан бир гыз чыхмамышды.

— Инди чыхыб бәјәм?

— Бәли.

— О кимдир елә?

— Сиз.

Рәфигә үзүнү јана чевирди. Онун бу сөзләрдән хошландығыны дәрһал сезмәк оларды.

Бир аз кечдикдән сонра Рәфигә дилләнди:

— Бу күн кәлмәјин. Дәрсимиз тез гуртарачаг.

Онлар артыг университетә чатмышдылар.

— Јахшы, һәләлик, Рәфигә!

— Сағ ол, Мухтар! Сабаһадәк,— дејә гыз күчәнин о бири сәкисинә доғру кетди.

Һәмин күн Мухтары бир дәстә мантјорла шәһәрин мәркәзиндә тәзә бәрпа олунмуш бир күчәјә күндүз ишыглары чәкмәјә көндәрдиләр.

Бу күчә сон илләр әрзиндә о гәдәр көзәлләшмишди ки, танынмаз олмушду. Буранын ики-үч ил бундан габаг көһнә, кичик евләрлә әһатә олунмуш һәмин дар күчә олдуғуна ким инанарды? Инди һәр ики тәрәфдән әзәмәтли биналарла әһатә олунмуш, кениш, ишыглы бир күчә узанырды. Ахшамлар биналарын дамларындакы јаныб-сөнән рекламалар, диварлардакы рәнкбәрәнк афишалар бир тамаша олмушдур.

Мухтар мантјорлар үчүн дүзәлдилмиш машынла галхыб дирәкләрә күндүз ишығы верән тәзә формалы лампочкалар бағлајырды. Ашағыдан кечәнләр дајаныр, күчә боју дирәкләрин башына галхыб ишыг чәкәнләрә тамаша едир, елә бил ки, һамы ахшамын тез дүшмәсини истәјирди ки, бу сүд ишыгларын тамашасына дурсунлар. Мухтар да севинирди: доғма шәһәрин күчәләринин белә көзәлләшмәсиндә онун да әмәји вар-ды. О күчәләрә, евләрә ишыг чәкирди. Бу ишыг евләри, инсанлары нура гәрг едирди.

Машын күчәнин ортасында икимәртәбәли бинанын гаршысында дајанды. Мухтары јухары, дирәјин бәрабәринә галдырды. Ев саһибләри ејвана чыхмышдылар, ишыг чәкәнләрә тамаша едирдиләр. Мухтарын көзү лап гаршысындакы ејвана сатәшаркән гәлбиндән бир нида гопду. Ејванда бир кишн вә һүндүр бојлу бир гадын дајанмышды. Рәфигә онларын арасында дајаныб сүрәһијә сөјкәнмишди. Чох күман ки, Рәфигә ону көрмүрдү. Гызын әјниндә ири күллү халат варды. Ејванын мәһәччәри арасындан ајагларындакы гырмызы мәхмәр башмаглары көрүнүрдү.

Бу ан о әсил ев гадынына охшајырды. Мухтар көзләрини е вандан чәкмир, көрүрдү ки, Рәфигә дә күчәләринин белә көзәлләшмәјиндән фәрәһләнир. Мухтар бахды, бахды вә нәһајәт, Рәфигәнин дә күчәни казан бахышлары бир нөгтәдә донду. Дирәјин тәпәсинә галхмыш әли кәлбәтинли, әјни көј комбинизонлу мантјора чох гәрибә бир диггәтлә бахды вә дәрһал да дөнүб ичәри кечди.

Мухтар күман етди ки, Рәфигә ата-анасынын бир шеј баша дүшә биләчәкләриндән еһтијат един.

О күнүн сабаһы Мухтар үч троллејбус јола салмышды. Рәфигә көрүнмүрдү. Мухтар дүнәнки тәсадүфү хатырлајыб, мантјор машынында ишләркән Рәфигәнин көрдүјүнү, гызын нечә дајишдијини, Рәфигәнин она нечә дә диггәтлә бахдығыны јадына салды.

Рәфигә көрүндү. Мухтар ону гаршыламаг үчүн кетди, шән бир сәслә сорушду:

— Сабаһын хејир, Рәфигә. Нә кеч кәлдик?

Рәфигә елә бил Мухтары танымады. Она узаг вә јад бир нәзәр салыб өтүб кетди. Мухтар бәрк тутулду. Гызын архасынча бахды, тутгунлуғу истеһзалы бир тәбәссүмә чеврилди. О, дүнән Рәфигәнин она зилләнмиш бахышларынын, дөнүб евә кирмәсинин мә'насыны анлады.

Мухтар «бу јахынларда елчи кедәчәксән» дејиб архајын етдији Мәсмә халаны көзләри гаршысына кәтирди, амма тәәссүфләнмәди. Она елә кәлди ки, анасыны бөјүк бир дәрддән хилас етмишдир.

Елчин ӘФӘНДИЈЕВ

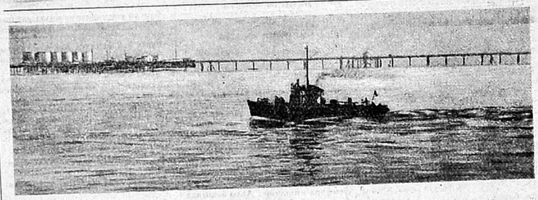

Нефт дашларында

Фото Һ. Һүсејнзадәниндир

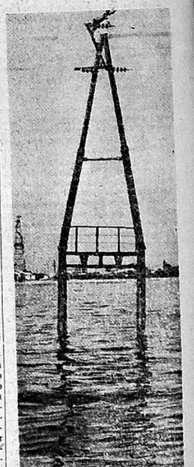

Дәнииздә електрик гурашдырычысы

Ингилаби-демократик мәтбуатымызын тарихиндән

ҸӘЛИЛ МӘММӘДГУЛУЗАДӘ ВӘ ОНУН «ГЕЈРӘТ» МӘТБӘӘСИ

Биринчи рус ингилабы әрәфәсиндәки бөјүк ичтимаи ојанма заманы Азәрбајчан халгынын бүтүн башга габагчыл хадимләри кими, Чәлил Мәммәдгулузадә дә тәрәггипәрвәр милли мәтбуат вә нәшријјат ишләринин кенишләнмәси јолунда вар гүввә илә чалышырды. Лакин бу мүбаризә чидди маниәләрә раст кәлирди. Бүтүн Гафгазда Азәрбајчан дилиндә јеканә мәтбуат органы олан «Шәрги-рус» гәзети (1903—1904) бағландыгдан сонра вәзијјәт даһа да ағырлашмышды. 1905-чи илдә «Игбал» гәзетини чыхармаға һазырлашан Мәммәд ага Вәкилов, «Тәзә заман» гәзетинин нәшр етмәјә чалышан Рәшид бәј Исмајылов, «Күнчыхан» гәзети үчүн ичазә истәјән Әбдулмә'буд Исмајылов вә башгалары һөкумәтдән рәдд чавабы алмышдылар.

Бүтүн бунлара бахмајараг, габагчыл зијалылар ана дилиндә мәтбуат уғрунда мүбаризәдән әл чәкмирдиләр. 1906-чы илдә «Дә'вәт» вә «Тәкамүл» адлы болшевик гәзетләринин нечә тә'гиб олундуғуну, азадлыг һәрәкатында вә ингилаби тәблиғатда бөјүк рол ојнамыш бу мәтбуат органларынын чох чәкмәдән бағландығыны нәзәрә алсаг, о заман мәтбуат вә нәшријјат саһәсиндә вәзијјәтин нечә ағыр олдуғу даһа да ајдынлашар. Нәһајәт, сијаси маниәләрдән әлавә, мадди вә полиграфик чәтинликләр дә чидди бир әнкәл иди.

Сонралар Ч. Мәммәдгулузадә о заман өзү кими гәләм саһибләринин кечирдији һәјәчанлары белә тәсвир етмишди: «Јазмаг истәјирдим! Чох истәјирдим јазмаг! Амма билмирдим нијә јазым вә кимдән өтрү јазым?! Чүнки үмидвар дејилдим ки, јаздыгларымы чап еләмәјә вә интишара гојмаға һөкумәт изн верәчәк. Вә көрүрдүм ки, нечә ки, гәзет ичазәсини алмаг мүмкүн дејил, һабелә әлјазмасыны да китаб сурәтиндә бир дәфәлик чап еләмәјә сансор идарәси мане олур... чарә нәдир? Јазырдым ки, көрәк нә вахт бу јазылары чапа вермәк мүмкүн олачаг».

1905-чи илин әввәлиндә «Шәргирус»ун редактору Мәммәд ага Шаһтахтлы гәзетин мәтбәәсини сатмаг истәдији заман Ч. Мәммәдгулузадә өз чохданкы арзусуну јеринә јетирмәјә наил олду. Әдиб өз досту Өмәр Фаиг Не'манзадә илә бирликдә бу мәтбәәни алыб, она «Гејрәт» ады верди. Бу ишдә онлара «маариф јолунда хәрч гојмаға һәвәси» (Ч. Мәммәдгулузадә) олан тачир М. Ә. Бағыровун бөјүк мадди көмәји дәјмишди.

Лакин мәтбәәнин лајигинчә ишләмәси үчүн Ч. Мәммәдгулузадә вә достлары олмазын әзијјәтләр чәкдиләр. Әдиб өзү хатиратында е'тираф едир ки, әввәлә «мәтбәәчилик о вахтлар асан бир иш дејилмиш. Хүсусән бизим үчүн ки, бу јолда һеч биримизин һеч бир тәчрүбәмиз јох иди. Бу сәбәбдән мәтбәәни сазламаг јолунда чох-чох сәһвләр едирдик вә бу сәһвләр лап бизә чох зәрәр верирди». Бир аз ашағыда Ч. Мәммәдгулузадә јенә мадди чәтинликләрдән бәһс едиб јазыр: «...Мәтбәә ишләримиз... бизә хејли зәрәр верирди».

Мәтбәәнин тәшкилиндә ичтимаи мәнсубијјәти вә дүнјакөрүшү чәһәтиндән бир-бириндән хејли сечилән адамларын иштирак етмәси онун кәләчәк фәалијјәтинә тә'сир көстәрмәјә билмәзди. Буну «Гејрәт»ин нәшр етдији әдәбијјатын идеја вә тематик хүсусијјәтләриндә ајдын мүшаһидә едирик: јә'ни бурахылан әдәбијјат ичәрисиндә ингилаби, тәрәггипәрвәр мәзмунлу китаблар, реалист әдәбијјат нүмунәләри олдуғу кими, бә'зи дини-схоластик «рисаләләр» дә јох дејилди.

Ингилаби әдәбијјат нәшри, һәр шејдән әввәл, онунла изаһ едилә биләр ки, бу саһәдәки иши илә мәтбәә о заман Тифлисдә ејни «Гејрәт» ады илә мејдана чыхмыш сосиал-демократ тәшкилаты илә әлагәдар иди. Болшевик гәзети «Дә'вәт» 1906-чы илдә С. М. Әфәндизадәнин имзасы илә чап олунмуш бир мәгаләсиндә хәбәр верирди ки, «бу ахыр вахтларда Тифлисдә мүсәлманлардан «Гејрәт» адлы Русија ичтимаијјун-амијјун (сосиал-демократ.—ред.) фәһлә дәстәсинин шө'бәси тәшкил олунмушдур. «Гејрәт»ин бу күнләрдә бурахдығы интибаһнамә Бадикубәјә кәтирилибдир. Бу интибаһнамәдә Тифлис јолдашларымыз мүсәлман фүгәраји-касибәсинә Русија фүгәраји-касибә вә рәнчбәрләринин көһнә һөкуматин, сәрмајәдарларын, мүлкәдарларын шәдид зүлмләриндән азад олмаг үчүн етдикләри чидду-чәһд вә әлләшиб-вурушмагларыны көстәриб, мүсәлман фүгәраји-касибәсини вә јохсул кәндистан әһлин дә иттифаг вә иттиһад едиб инсан һүгугу үчүн вә зәһмәткешләр мәнафеји үчүн чалышыб сә'ј етмәләринә дә'вәт едирләр!..» Чох күман ки, «Һүммәт»ин Тифлис шө'бәси олан «Гејрәт» тәшкилатынын јухарыда ады чәкилән ингилаби интибаһнамәси мәһз Ч. Мәммәдгулузадәнин мәтбәәсиндә чап олунмушдур. «Тәкамүл» гәзетинин «Гејрәт» мәтбәәси барәсиндә вердији бир хәбәр дә һәмин еһтималы мүәјјән дәрәчәдә тәсдиг едә биләр. Бу гәзетдә дејилдијинә көрә, тәкчә 1906-чы илдә «Гејрәт» мәтбәәсиндә полис тәрәфиндән беш дәфә ахтарыш апарылмышдыр.

Ч. Мәммәдгулузадәнин бир мәктубундан өјрәнирик ки, мәтбәә 1905-чи ил апрелин 22-дә билаваситә ишә башлајыб, телеграф хәбәрләриндән ибарәт илк вәрәгәни чап етмишдир. Јаваш-јаваш өз полиграфик күчүнү вә фәалијјәтини кенишләндирән «Гејрәт» сијаси-күтләви китабчалар, Азәрбајчан әдәбијјаты нүмунәләрини, дәрслик, тәрчүмә әсәрләри, тәгвим вә с. бурахыр. Мәтбәәнин бурахдығы илк китаблардан бири Ч. Мәммәдгулузадәнин мәшһур «Почт гутусу» (1905) олур.

Чап үчүн әсәрләри әсасән Ч. Мәммәдгулузадә өзү сечирди. Буну, һеч олмазса, «Гејрәт» мәтбәәсиндә бурахылан әдәбијјатын һәлә о заманлар артыг бир ингилабчы демократ кими формалашмыш олан Ч. Мәммәдгулузадәнин истәр болшевик гәзети «Кавказски рабочи листок»да, истәрсә «Молла Нәсрәддин»дә чап етдији әсәрләрә идејача чох јахын олмасы илә изаһ етмәк мүмкүндүр. Она көрә тамамилә тәбиидир ки, бу мәтбәәнин бурахдығы бир чох әсәрләр фәһлә һәрәкатына көмәк етмәк мәгсәди изләјир, азадлыг идејалары јајырды; белә әсәрләрдә истибдад үсулу, Иран мүтләгијјәти, орта әср керилији, дини мөвһумат кәскин тәнгид олунурду.

«Молла Нәсрәддин» журналынын 7 апрел 1906-чы ил тарихли нөмрәсиндәки е'лан көстәрир ки, артыг бу заман «Гејрәт» мәтбәәси бир нечә дилдә—Азәрбајчан, рус, фарс, әрәб вә франсыз дилләриндә китаб, мәчмуә вә һәр чүр идарә, «диванхана кағызлары»ны (бланклар вә с.) «ән көзәл һәрфләрлә» чап етмәк игтидарында олмушдур. Ән әһәмијјәтлиси будур ки, Азәрбајчан бәдии вә ичтимаи фикри тарихиндә парлаг бир дөвр тәшкил едән «Молла Нәсрәддин» журналы да бир нечә ил бу мәтбәәдә чап едилмишдир.

1906-чы илдә мәтбәә хырда сифаришләр јеринә јетирмәклә Ч. Мәммәдгулузадәнин «Уста Зејнал» адлы классик һекајәсини китабча һалында бурахыр, сијаси мәзмунлу әсәрләрин нәшринә дә башлајыр. «Молла Нәсрәддин»ин 26 мај 1906-чы ил тарихли нөмрәсиндә көстәрилир ки, доггуз ајлыг абунәчиләримизә «төһфә» олараг «Бәнна Уста Зејналын һекајәси»ндән «јолдашымыз Үмидварын «Бәсдир бу гәдәр зүлм!» адындакы мәчмуәси»ни дә көндәрәчәјик. Лакин алты ај сонра журнал өз охучуларына хәбәр верир ки, вә'д едилән икинчи китабын «чапына рүсхәт верилмәдијиндән, онун јеринә «Иранда һүррижјәт» китабчасы... һәдијјә көндәриләчәкдир».

«Үмидвар» тәхәллүслү мүәллифин шәхсијјәти һәләлик бизә мә'лум олмаса да, «Молла Нәсрәддин» редаксијасынын ону «јолдашымыз» адландырмасыны нәзәрә алараг, «Бәсдир бу гәдәр зүлм!» мәчмуәсинин фәал молланәсрәддинчиләрдән биринә аид олдуғу һеч бир шүбһә ојатмыр. Һабелә нәшри чар һөкумәти тәрәфиндән гадаған едилмиш мәчмуәнин ингилаби мәзмунлу бәдии әсәрләрдән ибарәт олдуғуну дүшүнмәк дә олар.

1906-чы илдә мәтбәә Азәрбајчан зијалылары ичәрисиндә чох севилән вә јајылан Фирдөвси «Шаһнамә»синдән «Рүстәм вә Сөһраб» һекајәтини чап едир. Әсәрин мүтәрчими олан јазычы вә мүәллим Р. Әфәндизадә китабчаја јаздыгы мүгәддимәдә «Шаһнамә»нин чаһаншүмул әһәмијјәтиндән данышыр, хүсусилә, «Рүстәм вә Сөһраб»а јүксәк гијмәт верир, онун «рус һүкәмасындан мәшһур Жуковски» тәрәфиндән дә тәрчүмә олундуғуну гејд едир.

Һәмин илин ахырында «Молла Нәсрәддин» редаксијасы өз иллик абунәчиләринә тәзә ил үчүн дивар тәгвими, алты дәнә шәкилли китабча вә алты дәнә «хырда рисалә» чап етдириб көндәрәчәјини вә'д едир. Мәтбәә бөјүк чәтинликләр нәтичәсиндә чар сензурасынын мүгавимәтини гырараг 1907-чи илдә Ч. Мәммәдгулузадәнин «Гурбанәли бәј» вә Ә. Һагвердијевин «Милләт достлары» әсәрини, «Бизә һансы елмләр лазым?» адлы мәгаләләр мәчмуәсини, һабелә «Мүсәлмани вә руси» дивар тәгвимини чап етмәјә мүвәффәг олур.

Сијаси, ингилаби идејаларын јајылмасына көмәк етмәк мәгсәдилә елми-күтләви китабчаларын нәшри «Гејрәт» мәтбәәсинин фәалијјәтиндә әсас чәһәтләрдән бири иди. Бу мәгсәдлә бурахылан китабчаларын чоху рус дилиндән, бә'зиләри дә түркчә вә фарсчадан тәрчүмә едилирди. Тәрчүмә үчүн әсасән о әсәрләр сечилирди ки, онларда азадлыг һәрәкаты нөгтеји-нәзәриндән мүһүм мәсәләләр гојулсун, халгын ингилаби руһуну гүввәтләндирә биләчәк һадисәләр тәсвир олунсун, мүбаризә јоллары ишыгландырылсын, гәһрәманлыг, фәдакарлыг тәблиғ едилсин. Мисал үчүн, рус дилиндән тәрчүмә олунан китабчалар ичәрисиндә «Силк, синиф, фиргә» (1906), «Милләтин паралары насыл топланыр вә насыл сәрф олунур» (1907) кими сырф сијаси-ичтимаи мәзмунда олан, күтләләрин маарифләнмәси ишинә хидмәт едән китабчалар вар иди.

«Силк, синиф, фиргә» адлы китабча кениш охучу күтләсинин анлаја биләчәји, садә, ајдын бир дилдә бәшәр тарихиндә силк вә синифләрин нечә әмәлә кәлдији, буларын маһијјәти вә гаршылыглы мүнасибәтинин характери һаггында, һабелә XX әсрин әввәлләриндә Русијада фәалијјәт көстәрән партијалар һаггында мүхтәсәр мә'лумат верилмишдир. Китабчада ады гејд едилмәјән мүәллиф өз фикирләрини ајдынлашдырмаг үчүн XVI әсрдә Ирландија халгынын инкилис мүстәмләкәчиләри әлејһинә мүбаризәсини, 1789-чу ил Франса ингилабыны вә с. тарихи һадисәләри мисал кәтирир. Бурада јохсул кәндли силки белә тәсвир олунур: «Бу силк һөкумәтин ағырлығыны дашыјан силкдир. Агачын көкү, евин бинасы. Дөвләт веркиләринин ән ағырлары вә күллиси бу силкин бојнундадыр. Бунсуз һөкумәт бир күн дәхи күзәран едә билмәз». Фәһләләр вә капиталистләр һаггында дејилир: «Сәрмајәдарларын өзләри һеч бир зәһмәт чәкмәјә-чәкмәјә зәһмәткеш, мүфлис ишчиләрин сәмәрәји-зәһмәтләри илә доланыб, ағалыг вә һөкмдарлыг едирләр. Сәрвәт јарадычы ишчиләр исә тәнһа өз базуларына малик олуб, күзәран кечирмәкдән өтәри кәрәк олуб галан мә'таларыны, гүввеји-базуларыны кар саһибләринә сатсынлар».

Иран јазычысы, М. Ф. Ахундовун досту Мирзә Мәлкүм ханын «Мәбдәи-тәрәгги» («Тәрәггинин башланғычы»), «Шејх вә вәзир» адлы китабларынын, түрк демократ әдиби Намиг Камалын «Рө'ја» әсәринин тәрчүмәси дә бу мәтбәәдә чапдан бурахылмышды.

«Гејрәт» мәтбәәсинин чап етдији китаблардан икиси—«Асари-Әһмәдбәј» әсәри вә А. О. Черијајевскинин «Вәтән дили» дәрслији ајрыча гејд едилмәлидир. Һәмдә ханым Мәммәдгулузадәнин атасы Әһмәдбәј Чаваншир оринжинал ше'рләриндән вә тәрчүмәләриндән ибарәт олан биринчи китаб бир дә она көрә гијмәтлидир ки, бурада Әһмәдбәјин әдәбијјатшүнас Ф. Көчәрли тәрәфиндән јазылмыш кениш тәрчүмеји-һалы верилмишдир. Ә. Чаванширин тәрчүмәләри ичәрисиндә Жуковски, Пушкин, Лермонтов вә башгаларынын әсәрләри вардыр. «Вәтән дили»нә кәлинчә, мә'лумдур ки, бу китаб XIX әсрин ахырлары, XX әсрин әввәлләриндә Азәрбајчанда ана дилини өјрәдән ән јахшы дәрсликләрдән бири олмушдур.

Ч. Мәммәдгулузадәнин «Гејрәт» мәтбәәсиндәки нәшрлик фәалијјәти онун Азәрбајчан мәдәнијјәти тарихиндәки парлаг, чохчәһәтли хидмәтинин бир саһәси олараг хүсуси тәдгигә мөһтачдыр. Белә бир тәдгигат, ејни заманда, Азәрбајчан ичтимаи фәлсәфи фикринин вә мәтбуатынын тарихини өјрәнәнләр үчүн дә фајдалы оларды.

Әзиз МИРӘҺМӘДОВ

ЈЕНИ КИТАБЛАР

А. Твардовски—«Ленин вә печгајыран» (рәвајәтә көрә), Бакы, Ушагкәнчнәшр. Тәрчүмә едәни Әһмәд Чәмил, редактору Нәриман Һәсәнзадә. 20 сәһифә, тиражы 20 мин нүсхә, гијмәти 1 манат 50 гәпик.

С. Григорјан—«Ајдын үфүгләр» (ше'рләр вә поемалар), Бакы, Азәрнәшр, редактору И. Солтан. 102 сәһифә, тиражы 5 мин нүсхә, гијмәти 1 манат 50 гәпик.

Салам Гәдирзадә — «Шәрәфнисә гышгырыр», Бакы, Ушагкәнчнәшр, редактору Рә'на Шыхәмирова. 105 сәһифә, тиражы 10 мин нүсхә, гијмәти 1 манат 80 гәпик.

Лудвиг Ренн—«Нобн» Бакы, Ушагкәнчнәшр, тәрчүмә едәни Ә. Ахундов, редактору Р. Саламова. 84 сәһифә, тиражы 15 мин нүсхә, гијмәти 2 манат.

Редактор: Г. ГАСЫМЗАДӘ
Редаксија һеј'әти: Ә. АҒАЈЕВ, Б. БАЈРАМОВ, Ә. БӘДӘЛБӘЈЛИ, ӘЛИ ВӘЛИЈЕВ, Ә. ГАСЫМОВ (мәс'ул катиб), Н. КӘНЧӘЛИ, Г. МУСАЈЕВ, РӘСУЛ РЗА, С. РУСТӘМ, З. ХӘЛИЛ, М. Ч. ЧӘФӘРОВ, И. ШЫХЛЫ.

РЕДАКСИЈАНЫН ҮНВАНЫ: Бакы, Хагани күчәси, ев № 25, телефон 3-49-85. Коррентор шө'бәси, телефон № 3-30 42.

ФГ 16382 Бирләшмиш нәшријјатын мәтбәәси, Бакы, Сталин проспекти, 137. Типография объединенного издательства, Баку, проспект Сталина, 137. Сифариш № 3827